

УДК: 347.122 (477)-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.23>**М. І. Михайлюк**аспірант кафедри права та публічного управління
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0009-4205-4246

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Представлена стаття присвячена актуальним питанням цивільного правового захисту неповнолітніх осіб. В статті зазначається, що вибір конкретного способу захисту здійснюється власником суб'єктивного цивільного права щодо неповнолітньої особи, зокрема законними представниками останньої – батьками, опікунами або піклувальниками, усиновлювачами.

Акцентовано увагу, що ефективним інструментом цивільно-правового регулювання та одночасно захисту інтересів неповнолітніх осіб є диференційований підхід до встановлення цивільної дієздатності останніх.

Зазначено, що захист майнових та немайнових прав та інтересів неповнолітніх осіб є одним з пріоритетних завдань України. Удосконалення законодавства дозволить внести певність та впорядкованість у відносини щодо використання майна, що належить неповнолітнім особам, а також щодо морального благополуччя останніх. Неповнолітня особа, навіть у майновій сфері має статус самостійного суб'єкта права і, більш того, наділена певними привілеями. При цьому для захисту можуть використовуватися як один, так і кілька способів захисту цивільних прав одночасно, наприклад, відшкодування збитків, стягнення неустойки та компенсація моральної шкоди.

В статті акцентовано увагу на тому, що до найбільш важливих проблем захисту майнових прав неповнолітніх осіб можна віднести розвиток інституту аліментів та підвищення його ефективності, встановлення судового контролю за великими правочинами з майном, що належить неповнолітнім особам, надання неповнолітнім особам майнових гарантій у вигляді додаткової держаної допомоги та компенсацій, у тому числі компенсації за завдану майнову та моральну шкоду, заподіяну протиправними діями інших осіб. Узгодженість діяльності державних органів, відповідальне ставлення кожного до дотримання майнових та немайнових прав неповнолітніх осіб виступає основою стабільності матеріального та морального добробуту неповнолітніх осіб.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, цивільно-правовий захист, фізичні особи, неповнолітні особи, діти

Вступ. Одним із найважливіших завдань усіх держав сьогодні є захист сім'ї та дитинства. Однак, з урахуванням сучасних уявлень про право, мораль, важливо звертати увагу на рівень впливу на здійснення цієї політики негативних тенденцій, об'єднаних прагненням змінити усталені правила поведінки.

Встановлюючи право неповнолітніх осіб на захист своїх прав та інтересів, законодавство зобов'язує здійснювати його безпосередню реалізацію законних представників неповнолітньої особи, до яких належать батьки, опікуни, піклувальники та усиновлювачі. Інтереси неповнолітніх осіб також можуть представляти органи

опіки та піклування, організації для дітей, які залишилися без піклування батьків тощо.

В основі інституту законного представництва неповнолітніх осіб лежить ідея про встановлення цивільної дієздатності неповнолітніх осіб у залежності від їх віку. Так, як зазначається у науковій літературі: «для законних представників малолітніх осіб, які не досягли чотирнадцятирічного віку – це реалізації всіх суб'єктивних прав, при цьому малолітня особа може бути наділена частковою цивільною дієздатністю щодо самостійного вчинення дрібних побутових правочинів та особистих немайнових прав на результати інтелектуальної діяльності.

Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років наділені частковою цивільною дієздатністю та можливістю самостійного вчинення низки правочинів та юридично значущих дій» [1, С. 1-6]. Обсяг неповної цивільної дієздатності неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, як слушно зазначено у юридичній літературі, дозволяє законним представникам (батькам, опікунам та піклувальникам, усиновлювачам) лише здійснювати належний контроль за їх діями [1, с. 1-6].

Ці та інші питання цивільно-правового захисту прав неповнолітніх осіб, на різних етапах розвитку українського суспільства, стали об'єктом досліджень таких фахівців, як: І. В. Апопій, У. П. Бек, Є. В. Бернада, Н. В. Волкова, Н. Ю. Голубева, К.М. Глиняна, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, М. М. Дякович, М. В. Логвінова, З. В. Ромовська, Л. А. Савченко, О. І. Сафончик, Р. В. Сауляк, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, В. М. Чернега, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, О. А. Явор та багато інших.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо цивільно-правового статусу осіб.

Виклад основного матеріалу. Цивільні права неповнолітньої особи захищаються способами, передбаченими законом. У вітчизняній доктрині: «під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, з допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника, зокрема відкритий перелік таких прав закріплено статтею 16 ЦК України» [6]. При цьому діє загальний принцип, згідно з яким фізична особа реалізує своє право на судовий захист на свій розсуд, обираючи будь-який не заборонений законом спосіб захисту. Це правило ґрунтується на положеннях статті 15 ЦК України [2, с. 148-153; 8, с. 41-44].

Таким чином, вибір конкретного способу захисту здійснюється власником суб'єктивного цивільного права щодо неповнолітньої особи, зокрема законними представниками останньої – батьками, опікунами або піклувальниками, усиновлювачами.

Слід враховувати, що для захисту цивільних прав неповнолітніх осіб можуть використовуватися як один, так і кілька способів захисту цивільних прав одночасно, наприклад, відшкодування збитків, стягнення неустойки та компенсація моральної шкоди.

Як спосіб захисту цивільних прав неповнолітніх осіб використовується компенсація мораль-

ної шкоди. Моральна шкода визначається як фізичні та моральні страждання, що завдаються діями, що порушують особисті немайнові права або зазіхають на належні неповнолітній особі інші нематеріальні блага (частина друга стаття 23 ЦК України). Відповідно до частини четвертої статті 23, частини другої статті 1167 ЦК України розмір компенсації моральної шкоди визначається судом залежно від характеру заподіяних потерпілому фізичних та моральних страждань, а також ступеня провини особи, яка завдала шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування шкоди [15].

Слід звернути увагу на те, що поняття «моральні страждання», «фізичні страждання», їхній «ступінь» та «характер» у законодавстві не розкриваються. Під фізичними стражданнями розуміється фізична біль, пов'язаний з заподіяним каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або у зв'язку із захворюванням, перенесеним внаслідок моральних страждань.

Цілком виправдано, що у разі визначення ступеня фізичних страждань при завданні шкоди здоров'ю слід використовувати критерії, застосовувані у кримінальному праві. Йдеться про рівень тяжкості заподіяної потерпілому шкоди (погіршення здоров'я в наслідок протиправних дій).

Варто наголосити на недостатньому використанні інституту компенсації моральної шкоди. Починаючи з раннього віку, як тільки діти здатні зазнавати фізичних і моральних страждань, вони найбільш уразливі щодо різних форм насильства у сім'ях. Невипадково в юридичній літературі висловлюються пропозиції про закріплення у статті, що регулює порядок позбавлення батьківських прав, можливості вимоги компенсації моральної шкоди неповнолітній особі [12, с. 109-113]. Такі ж доповнення мають бути передбачені у разі скасування опіки та піклування, усиновлення. Можливе застосування компенсації моральної шкоди у випадках ухилення батьків від сплати аліментів.

У всі часи, завжди надавалося особливе значення проблемам захисту інтересів неповнолітніх осіб. Зобов'язання та відповідальність за захист інтересів неповнолітніх осіб суспільство закріплює у нормативно-правових актах найвищого рангу. Прикладом виступає положення статті 18 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до чого: «батьки чи у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність з виховання та розвитку дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їхньої основної турботи» [5].

Вказане зрозуміло, адже, як правильно зазначає І. С. Коваль: «діти самостійно не можуть відстоювати свої права та інтереси, таку можливість надано їх законним представникам, а в сучасних умовах, коли на території України введено в дію воєнний стан, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань РФ, і коли права та інтереси неповнолітніх осіб, їх життя та здоров'я, постійно перебувають під постійною загрозою, то захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, а також їх життя та здоров'я, забезпечує, окрім батьків та законних представників, й держава» [4, с. 66–71]. Але, незважаючи на це, в багатьох ситуаціях такі норми залишаються порожньою декларацією, адже розвиток неповнолітньої особи неможливий без міцної матеріальної підтримки, що створюється шляхом набуття майнових благ, необхідних неповнолітній собі. У цьому зв'язку, на нашу думку, на перше місце забезпечення захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб необхідно ставити майнові інтереси останніх.

Ефективним інструментом цивільно-правового регулювання та одночасно захисту інтересів неповнолітніх осіб є диференційований підхід до встановлення цивільної дієздатності останніх. Так, ЦК України закріплює наступні види цивільної дієздатності неповнолітніх осіб: «повна цивільна дієздатність (неповнолітня особа, що досягла шістнадцятирічного віку, працює за трудовим договором або є батьком чи матір'ю дитини), неповна цивільна дієздатність (неповнолітні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), часткова цивільна дієздатність (малолітня особа, що не досягла чотирнадцяти років)» [15].

Незважаючи на обмежений обсяг цивільної дієздатності слід визнати, що неповнолітні особи мають хоча і невеликий, але цілком певний рівень цивільної дієздатності.

Після досягнення чотирнадцяти років неповнолітня особа набуває часткової дієздатності, що надає широкі можливості для самостійної участі у цивільно-правових відносинах. Поруч із розширенням кола прав законодавство встановлює майнову відповідальність частково дієздатних неповнолітніх осіб за договорами, вчиненими ними самостійно.

Особливість часткової цивільної дієздатності полягає в її гнучкості: з одного боку, неповнолітня особа може бути за наявності законних підстав та за судовим рішенням позбавлена права самостійно розпоряджатися своїми доходами; з іншого боку, частково дієздатній

неповнолітній особі може бути надано повну цивільну дієздатність у разі укладення шлюбу, праці за трудовим договором або участі у підприємницькій діяльності» [13, с. 70–75].

Однак норми права, що регулюють вказані цивільні відносини, не досконалі, зокрема, у положення статті 35 ЦК України слід внести зміни, що стосуються порядку наділення неповнолітніх осіб повною дієздатністю, зокрема встановити незалежність настання повної цивільної дієздатності неповнолітніх осіб від дозволу законних представників (батьків, опікунів, усиновлювачів) або від рішення суду, для цього має бути достатньо настання однієї з вказаних вище обставин (укладення шлюбу, підписання трудового договору, зайняття підприємницькою діяльністю), адже у сьогоденні, неповнолітні особи отримують паспорт громадянина України та реєстраційний номер облікової картки платника податків вже з чотирнадцятирічного віку, а отже, можуть користуватися своїми цивільними правами та мати цивільні зобов'язання.

Таким чином, участь неповнолітніх осіб, які насправді здатні повною мірою володіти цивільними правами та брати на себе обов'язки у цивільних відносинах буде стабільною та дозволить неповнолітнім особам найкраще реалізовувати свої майнові інтереси.

Особи, які досягли чотирнадцятирічного віку, не лише виступають суб'єктами майнових прав та обов'язків, а й самостійно несуть майнову відповідальність за деліктними зобов'язаннями. Суди у цивільному судочинстві, при розгляді справ про відповідальність неповнолітніх осіб, як сторони цивільних правовідносин, за спричинення шкоди заподіяній іншій стороні (наприклад невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, тощо), посилаються на положення статей 1179, 1180 ЦК України, що встановлюють: «неповнолітня особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку та набула повну цивільну дієздатність, несе відповідальність за спричинену шкоду самостійно на загальних підставах» [14; 7].

Для неповнолітньої особи найбільш важливою майновою складовою є утримання, що забезпечується батьками, або іншими особами – опікунами, піклувальниками, усиновлювачами, а також у деяких випадках державою. Утримання, передбачає сукупність майнових благ, необхідні для забезпечення життєдіяльності неповнолітньої особи, і навіть її повноцінного виховання і навчання. Відповідно до положень статті 180 СК України: «батьки зобов'язані

утримувати своїх неповнолітніх дітей» [10]. Коли батьки добровільно виділяють кошти на утримання дитини, тоді, як правило, майнова сфера неповнолітньої особи залишається захищеною, навіть якщо батьки чи один із них не проживають разом із неповнолітньою особою. Інакше відбувається, якщо батьки, ухиляючись від своїх обов'язків, відмовляються від утримання своїх неповнолітніх дітей. Саме тому питання стягнення аліментів мають велике практичне значення, а наукова розробка інституту аліментів протягом тривалого часу зберігає актуальність.

Проводячи свої дослідження О. С. Юнін та Д. С. Січко, погоджуючись з позицією інших окремих науковців, у тому числі професора О. І. Сафончик, звертають увагу на те, що: «аліменти виступають одним з джерел належного існування дитини у сім'ї, заснованим виключно особистими зобов'язаннями батьків з надання матеріального забезпечення малолітніх та неповнолітніх осіб» [11, с. 85–91; 16, с. 132–139; 9, с. 54–58].

Намагаючись визначити значення аліментів у структурі майнових прав неповнолітніх осіб, окремі науковці приходять до висновку, що: «аліменти через свою природу не можуть повністю задовольняти усі матеріальні потреби малолітніх та неповнолітніх осіб, адже завжди лише частково компенсують окремі витрати на їх утримання, тому поняття матеріального утримання, що забезпечується неповнолітнім та малолітнім особам батьками або іншими законними представниками та зобов'язаними особами, має найбільш широке значення, а аліменти слід розглядати як один з видів матеріального доходу на утримання неповнолітніх осіб. При цьому, утримання визначається виходячи з повного майнового забезпечення потреб малолітньої та неповнолітньої особи у навчанні, вихованні, у харчуванні та одязі, у додаткових заняттях та інших необхідних заходах та засобах. Водночас, у сьогоденних реаліях воєнного стану, ці питання набули більш актуального дослідження та вирішення» [3, с. 138–141].

Крім аліментів, джерелом доходів неповнолітньої особи є державна допомога та інші виплати держави. Одним із джерел забезпечення майнових інтересів неповнолітніх осіб можуть стати компенсації державою суттєвої шкоди, заподіяної неповнолітній особі злочином чи правопорушенням іншої особи. Такі компенсації необхідно виплачувати незалежно від того, чи встановлені особи, які вчинили правопорушення щодо неповнолітньої особи. Слід звернути увагу на те, що останніми роками, за час

повномасштабного вторгнення на територію України військових формувань РФ, та введення у дію воєнного стану, не завжди можливо встановити особу – правопорушника, яка завдала матеріальної та моральної шкоди неповнолітнім особам, то як позбавлення неповнолітньої особи матеріальних благ у зв'язку із бойовими діями та військовою агресією (знищення місця мешкання неповнолітньої особи, та іншого майна), та одночасно спричинення моральної шкоди шляхом завдання фізичного болю та страждань неповнолітній особі та приниження її честі та гідності (незаконне позбавлення волі, катування, нанесення поранення, загибель батьків або інших законних представників, тощо).

Отже, як підставу для здійснення компенсаційних виплат та допомоги слід розглядати будь-яке правопорушення (цивільне, адміністративне, кримінальне (злочинне)), яке завдало істотної шкоди неповнолітній особі. Розмір вказаних компенсаційних виплат може встановлюватися судом. Надання неповнолітнім особам права на отримання від держави компенсації за шкоду, заподіяну іншими особами, дозволить краще долати наслідки протиправних дій і реалізувати один з основних принципів соціальної держави – принцип державної відповідальності за благополуччя підростаючого покоління.

Висновки. Неповнолітня особа, будучи самостійним суб'єктом права, може мати різні майнові права, які також захищені законодавством. Серед таких прав визначаються: право власності на нерухоме майно; право на майно, отримане у подарунок або у порядку спадкування; права на будь-яке інше майно, придбане коштами неповнолітньої особи; право розпоряджатись своїм заробітком; тощо.

Оскільки батьки, які представляють інтереси неповнолітніх дітей, вправі здійснювати акти розпорядження їх майном, нерідко виникає необхідність захисту інтересів неповнолітніх осіб від передчасних, а часом і несумлінних дій батьків, опікунів, піклувальників під час здійснення правочинів з майном. Особливо важливими є правочини з нерухомим майном, здатні торкнутися як майнових так і особистих інтересів неповнолітньої особи.

Захист майнових та немайнових прав та інтересів неповнолітніх осіб є одним з пріоритетних завдань України. Удосконалення законодавства дозволить внести певність та впорядкованість у відносини щодо використання майна, що належить неповнолітнім особам, а також щодо морального благополуччя останніх. Неповно-

літня особа, навіть у майновій сфері має статус самостійного суб'єкта права і, більш того, наділена певними привілеями.

До найбільш важливих проблем захисту майнових прав неповнолітніх осіб можна віднести розвиток інституту аліментів та підвищення його ефективності, встановлення судового контролю за великими правочинами з майном, що належить неповнолітнім особам, надання неповнолітнім особам майнових гарантій у вигляді додаткової держаної допомоги та компенсацій, у тому числі компенсації за завдану майнову та моральну шкоду, заподіяну протиправними діями інших осіб. Узгодженість діяльності державних органів, відповідальне ставлення кожного до дотримання майнових та немайнових прав неповнолітніх осіб виступає основою стабільності матеріального та морального добробуту неповнолітніх осіб.

Список використаної літератури:

- Бек У.П. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи як учасника цивільних відносин. *Академічні візії*, № 25, 2023. С. 1–6.
- Бернада Є.В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 148–153
- Дяченко С.В. Стягнення аліментів з військовослужбовців в умовах воєнного стану: проблематика, шляхи вирішення та судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск № 4 2024. С. 138–141.
- Коваль І.С. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 2 (38), 2023. С. 66–71.
- Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР України від 27.02.1991 року № 789-XII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
- Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія / за заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.; Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. К. : Алерта, 2017. 494 с.
- Постанова Ковпаківського районного суду м. Суми від 01.03.2024 у справі № 591/4571/22 (Ухвала суду № 117356120, 01.03.2024). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/117356120>
- Сауляк Р.В. Актуальні питання визначення способів цивільно-правового захисту фізичних осіб при індивідуальному будівництві у місті. Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 11–12 лютого 2022 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 41–44.
- Сафончик О.І. Поняття та сутність аліментних зобов'язань подружжя. Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного законодавства»: матеріали інтернет-конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 54–58.
- Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 21-22, ст. 135) (зі змінами та доповненнями) // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- Січко Д.С. Сучасні проблеми правового забезпечення стягнення аліментів. Проблеми цивільного та господарського права. *Південноукраїнський правничий часопис*. Випуск № 1. 2020 С. 85–91.
- Сиротенко С. Є. Щодо компенсації моральної шкоди за Сімейним кодексом України. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 63. С. 109–113.
- Смородина А.Є. Часткова та неповна цивільна дієздатність фізичної особи: розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. *Цивільне право і процес. Підприємство, господарство і право*. Випуск № 4. 2019. С. 70–75.
- Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у 2010 - 2011 роках. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 01.02.2012. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00055>
- Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. Ред. Є.О. Харитонова. Норма права. 2023. 1424 с.
- Юнін О.С. Стягнення заборгованості по аліментах та притягнення боржника до відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2017. № 1. С. 132–139.

Mykhailyuk M. I. Certain Issues of Civil-Law Protection of Minors under the Legislation of Ukraine

The presented article is devoted to current issues of civil-law protection of minors. It is noted that the choice of a specific method of protection is made by the holder of the subjective civil right in relation to the minor, in particular by his or her legal representatives – parents, guardians, custodians, or adoptive parents.

Attention is drawn to the fact that an effective tool of civil-law regulation and, at the same time, protection of the interests of minors is a differentiated approach to determining their civil capacity.

It is stated that the protection of property and non-property rights and interests of minors is one of the priority tasks of Ukraine. The improvement of legislation will bring greater clarity and order to relations concerning the use of property belonging to minors, as well as to their moral well-being. A minor, even in the property sphere, has the status of an independent subject of law and, moreover, is endowed with certain privileges. At the same time, one or several methods of protection of civil rights may be used simultaneously – for example, compensation for damages, recovery of penalties, and compensation for moral harm.

The article emphasizes that among the most important problems in protecting the property rights of minors are: the development and increased effectiveness of the institution of alimony; the establishment of judicial control over major transactions involving property owned by minors; the provision of property guarantees to minors in the form of additional state assistance and compensation, including compensation for property and moral damage caused by the unlawful actions of others. The coordinated activity of state authorities and the responsible attitude of every individual toward observing the property and non-property rights of minors form the basis for the stability of the material and moral well-being of minors.

Key words: *civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family legislation, family legal relations, civil-law protection, natural persons, minors, children.*